

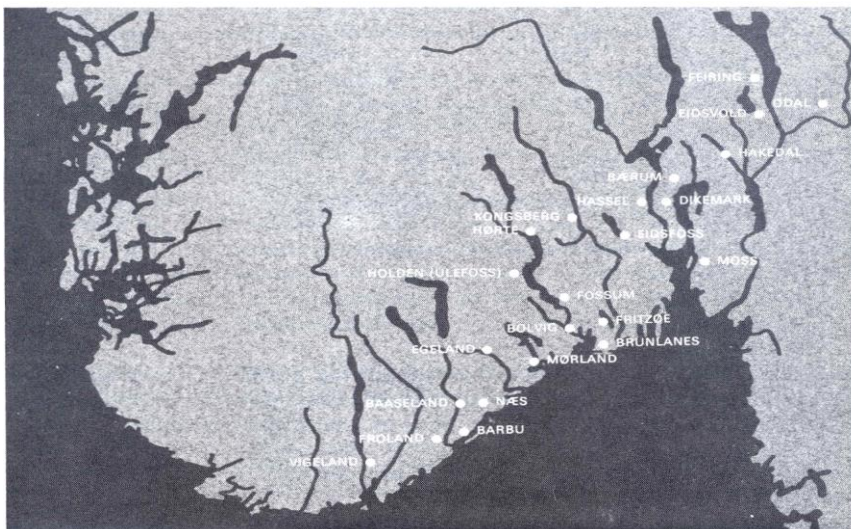
JUBILEUMSSKRIFT 1991, BOLVIK 300 år

(SO. HI.L.)

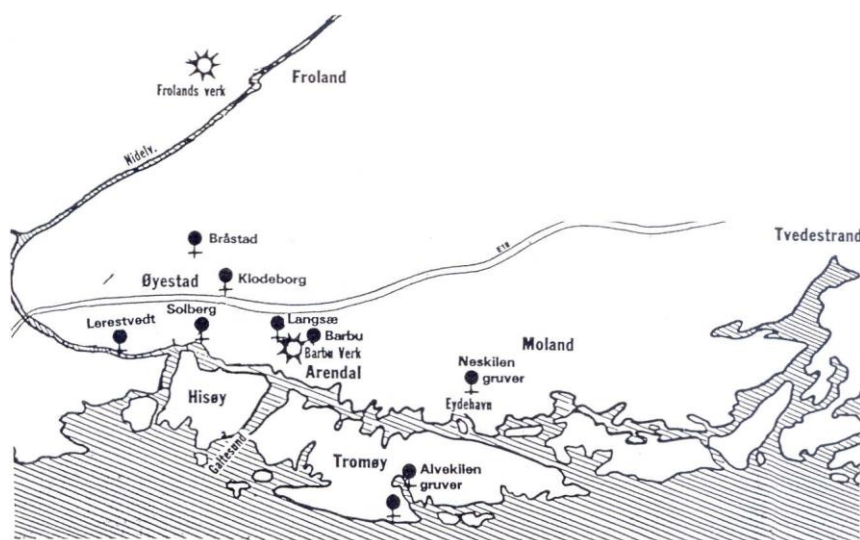

Dette bildet er tatt på Bolvik høsten 1991, og viser et av samarbeidsmøtene vi hadde i forbindelse med 300 års jubileet. Solum Historielag vil takke rektor Steinar Line, Skien som har samlet mye av stoffet til jubileumsheftet. Likeledes en takk til fam. Lassen, på Bolvik for godt samarbeid.

Fossum jernverk var grunnlagt i 1539 og Holden (Ulefoss) jernverk kom i gang i 1692. Både Fossum og Holden jernverk hadde gode forutsetninger for å bli lagt der de lå: det var jernmalmgruver ikke langt fra fossene der jernverk og hammerverk blei bygd.

Disse forutsetningene mangla for Bolvik jernverk. Det var nok noen mindre jerngruver i nærheten (Røra, Ånnerød), og hammerverk måtte legges til Herre. Avgjørende for plasseringer var nok beliggenheten ved Voldsfjorden og de store skogene omkring som kunne gi god forsyning av trekol. En bekk kunne gi nok vann til å drive "blåsehjulet". Jernmalmen måtte fraktes på skuter fra gruver ved Arendal og fra Fen gruver ved Ulefoss.

Mannen som så mulighetene på Vold og grunnla Bolvik jernverk, var Halvor Søfrensen Borse. Han var sønn av soknepresten i Hjartdal, Søfren Hansen Borse. Halvor Borse eide og budde på Fjære gård, men hadde handelsborgerskap i Skien, der han var byens største skatteyter i 1683. Han synes å ha spesialisert seg i bergkunnskap og jernverksdrift, og fikk tittelen "Assessor i Bergamtet Søndenfjelds" .

I 1670-åra overtok han Holden (Ulefoss) jernverk som hadde privilegier fra 1657. I 1687 fikk han skjøte på Bolvik med tilliggende herligheter. Fem år deretter, 19.7.1692, fikk han kongelig privilegium for å opprette et verk som blei anlagt på Vold under navnet Bolvik Jernverk. Privilegiet sikrer ham bl.a. følgende rettigheter:

Innen ei mils circumference har han enerett til å skjerpe etter malmganger og ta opp nye jerngruver, men samtidig har han også rett til å kjøpe og hente malm fra "Vesten", så meget som bemeldte Værks Fortsettelse fornødenhet eragtes".

Fornødenhed", og folket der skal ha plikt til å skaffe kol til verket og også utføre anna arbeid for det mot særskilt betaling. Ettersom bøndene i nabolaget blir mest opptatt med milebrenning og kolkjøring, skal transporten av "Malm, Victualier (matvarer) og Jern" pålegges brukerne av gårdene: Bolvik med Ørvik, Røra, Fjære, Rennesund, Eltvet. Disse skal til gjengjeld "nyde Frihed for Udskrivning, Soldaterhold - og Skydsfærd".

Samtlige funksjonærer og arbeidere ved verket skal være fri for militærtjeste. Retten til å drive jernverket skal følge Halvor Søfrensen Borse og hans arvinger "til evindelig Odel og Eiendom", og de skal kunne" skalte og valte saaledes som de best og tienligst eragte, saa lenge de Værket efter Bergordningen drive -".

Det blei noen få virksomme år på Bolvik for Halvor Borse. Jernverket kom i drift, og likeså et skipsbyggeri. I 1696 bygde han skipet "Stjernen" på 143 lester. Utenom dette eide han i hvert fall to andre, nemlig "Svanen" på 268 lester og "Engelen" på 220 lester. Alle tre gikk med last til England.

Vi veit ikke mye om drifta ved Bolvik i de første åra, men Halvor Borse hadde vistnok med rette godt ord på seg som en kyndig mann når det gjaldt kvalitet av så vel jernmalm som smiejern og støpejern. Kongen sendte han som sakkynndig for å inspisere støping av kanoner ved Fossum jernverk i 1680-åra.

Vi må tro at han har anlagt et moderne produksjonsapparat for sin tid på Vold, og likeså at han makta å utnytte sine privilegier så vel overfor staten som overfor bøndene.

I 1675 blei Halvor Søfrensen Borse gift med Margrethe Lobes. De hadde sønnen Joachim, dattera Inger gift (1700) med Herman Leopoldus, og dattera Kirsten, g.m. Niles Josten (Justesen ?).

Halvor Borse kom av dage på en tragisk måte i 1701. Han blei myrda på Geiteryggen på veg heim til Fjære. Mordet blei aldri oppklara. Sønnen Joachim arva Holden (Ulefoss) Jernverk etter faren.

Svigersønnen Herman Leopoldus overtok Bolvik Jernverk i 1701. Han var født 18 okt. 1677, sønn av en saksisk kjøpmann av samme navn, som omkring 1650 slo seg ned i Christiania og døde i 1696.

Herman Leopoldus var eier av Bolvik jernverk fra 1701 til 1728 og døde i 1750. Han blei i 1700 sekretær i det danske kanselli. Den stillinga gav han seinere opp for å gå over i kjøpmannsvirksomhet og eiendomsspekulasjon. Ved arv etter sin rike far var han sjøl en velstående mann da han gifta seg med Halvor Borses datter Inger, Hun døde i 1714. To år etter gifta han seg med Kirsten Søfrensdatter Brinch, datter av en trelasthandler (storkjøpmann) Søfren A. Brinch i Arendal. Hun tilførte Herman Leopoldus ytterligere kontant kapital, og i sine første år som eier av Bolvik jernverk synes han å ha vært særlig interessert både i drifta av dette og i kjøp av gårder i omegnen for å styrke verkets stilling. I 1723 eide han de fleste gårdene i Kilebygda og en del også i andre bygder. Sammen med sin sønn Herman Leopoldus jun. hadde han kjøpt Ulefossbruket med fire sagbruk og diverse rettigheter og dermed blitt amtets største trelastprodusent. I 1726 hadde de også kjøpt Holden jernverk, og i 1739 Fossum jernverk. I 1739 blei Herman Leopoldus adla sammen med sønnene sine under navnet Løvenskiold.

Senior som budde på Bjørntvedt, overdrog i 1728 Bolvik til junior, som kom til å bu på Borgestad, en eiendom som han kjøpte av major Hans Holmboe i 1731 for 3700 rd. " med Søbod og Hauge (have), elleve Jernkakkellovne, 2 Husmandspladse, 2 sorte danske Vognheste, 1 rød norsk ditto, 15 kjør, 15 Ungnød, 12 engelske Sover" (sauer). I 1736 kjøpte han også av Adelearvingene Gjerpen kirke med kalls- og patronatsrett samt 31 eiendommer i Gjerpen, Eidanger, Holla, Tjølling, Sauherad og Solum.

Jernverksdrifta ved Bolvik "kastet ikke noget videre av sig" heter det i "Fossum verk gjennom 400 år" (Oslo 1939) og det er trulig ikke grunn til å tvile på det. Det foregikk likevel en betydelig ekspansjon ved distriktets jernverk i denne tida, bl.a. slik at drifta blei holdt i gang året rundt mot før bare halve året. Et absolutt vilkår for drifta av et jernverk var en jevn og sikker tilførsel av trekol, og det var så store mengder som skulle til, at skogen innen circumferencen stod i alvorlig fare for å bli uthogd. Etter den opprinnelige bestemmelsen skulle bøndene her levere 1900 lester (en lest synes i disse tider å være regna som 12 tønner). Dette som ikke alltid blei levert i full utstrekning, var i underkant av hva verket trengte til kontinuerlig drift.

Derfor fikk Leopoldus i 1717 i stand en avtale med bøndene i Bamble om at de skulle levere 1000 lester årlig, og med bøndene i Eidanger om en årlig leveranse på 600 lester.

Når bøndene ikke leverte kol i samsvar med bestemmelser og avtaler, leverte jernverkseieren stevning til bygdetinget.

På den annen side klaga bøndene over at betalinga var for snau - 3 ort pr. lest særlig når de fikk godtgjørelsen i form av jern vurdert etter jernverkets takster. Dette jernet måtte bøndene ofte selge for en mindre pris for å skaffe kontanter til varekjøp og avbetaling på gjeld.

Kanselliråd Herman Leopoldus jun. var født på Vold 6. april 1701 og gifta seg i 1728 med Margrethe Deichman, f. 1708, datter av den berømte biskopen i Akershus stift, Bartholomæus Deichman, som blei avsatt av Kongen. De nygifte tok opphold på Vold, som Herman Leopoldus jun. overtok i 1728. Fra 1739 var han Herman Løvenskiold. Svogerne hans, kanselliråd Carl Deichman og kammerråd Wilhelm Deichman var eiere av Bolvik jernverk ei kortere tid omkring 1740. De var begge sterkt interessert i vitenskaplig arbeid. Carl Deicman skjenket ved sin død store boksamlinger til offentlige bruk. Det Deichmanske Bibliotek i Oslo blei oppretta i 1785.

Fra 1739 var Herman Løvenskiold også eier av Fossum jernverk. I 1752 trakk han seg tilbake fra sistnevnte verk og overlot drifta av dette til barna sine. Han dreiv fortsatt Bolvik Jernverk, men budde på Borgestad som han hadde kjøpt i 1731. Kort tid før sin død i 1759 kjøpte han også en fjerdepart i Eidsfoss jernverk. Både kanselliråd Herman Løvenskiold og hustru Margrethe Deichman døde i 1759.

Ved skiftet i 1761 etterlot han seg en formue på "tre tønner gull" - 300 000 riksdaler.

Eldste sønn, Bartholomæus Herman Løvenskiold fikk skjøte på Bolvik jernverk 31. mai 1760. Han sier i boka si "Beskrivelse over Bradsbiørg Amt og Scheen Bye med Forstæder" s. 106, at verket da visstnok hadde mange herligheter, men at det var "i meget forfalden Tilstand i Henseende til Bygningene, Maschinerne og en svag Kulle-Berettigelse". Men han har kosta mye på det og satt det i god stand. "Ved Værket er en stor Vaaning (den freda bygning på Vold) som har været beboet af Borse, Secretair Leopoldo, af De Herrer Deichmanner og nu af Kammerjunker von Løvenskiold, nu i en ypperlig Stand, derpaa af den forrige Eier (B.H.L) kostet meget". Videre har han anlagt "en skjøn Masovn" i 1766, og han har "af en Spiger-Hammer indretter en Stang-Jernhammer". Endelig har han - med godkjennelse av "Overbergamtet og General-Forstamtet" i 1766 fått utvide ganske betydelig det området som han hadde rett til å føre kol til verket fra.

Det var han som på begynte fyllingen av "Slaggveien" . Det arbeidet blei fullført av de etterfølgende eierne, Jacob og Severin Løvenskiold. Den kosta over 1000 riksdaler, men så var den også "Almuen og Værket til en u-troelig Nytte og Fordel og Proprietairerne til en udødelig Berømmelse; den blev færdig i 1781 og in Mai samme aar af Amtmanden kjørt med vogn; man kan kalde den en

Kongevej-". Dette er Bartholomæus Herman Løvenskiolds egne ord. Han hadde alt i 1777 overdratt jernverket til sønnen, Hoffjunker Jacob L., og bror sin, Kammerjunker Severin L. Den siste budde i Porsgrunn og blei fra 1785 eneeier av verket.

Bartholomæus Herman Løvenskiold gav i 1784 ut en "Beskrivelse over Bradsbjerg Amt og Scheens Bye med sine Forstæder". Her forteller han også om Bolvik jernverk og Kilebygda. Han døde i 1788.

Fra Bartholomæus Herman Løvenskiold første år har vi en fortegnelse over samtlige funksjonærer og arbeidere ved verket, den var satt opp i anledning ekstraskatten 1762: Forvalter m.fam., masovnmester m.fam., 24 arbeidere m.fam., deres 14 barn over 12 år, og 7 tjenestefolk, 10 gamle, ervervsløse, en ung skolemester. I alt 90 personer. Hertil barn under 12 år, anslagsvis 30. Funksjonærer og arbeidere ved hammerverket på Hellestvet er ikke medregna her.

Folketellinga i 1801 viser at det foruten to familier med 14 medlemmer på gården Bolvik, var 43 husstander under Bolvik jernverk. I alt er 191 personer samt noen spebarn som ikke er kommet med i tellinga, direkte avhengige verksdrifta, d.v.s. 7% av Solums befolkning ved år 1800 (1651 og 1072 i annekset (Melum), tilsammen 2723). I løpet av de siste 30 år av 1700-tallet skjedde en betydelig ekspansjon ved Bolvik Jernverk med en økning av funksjonærer og arbeidere til det dobbelte.

Kammerherre Severin Løvenskiold satt med Bolvik jernverk til 1814. Ved skjøte av 3. januar 1814 overdrog han jernverket og alt dets tilhørende til sønnene sine for 340 000 riksdaler. Det er et omfattende dokument i den tids snirklede, juridiske språk. Første del av skjøtet blir gjengitt nedenfor:

(Gjengitt i Årsskrift 1953, 4.årg. s. 26-27)

«Severin Løvenskiold, bestalter Kammerherre; Gjør vitterligt: at have solgt og afhendet, som jeg med dette Skjøde fra mig og Arvinger til og under mine kjære Sønner Jagt- og Forst-Junker Niels Aall Løvenskiold og Lieutenant af Søetaten Frederik Løvenskiold og deres Arvinger sælger, bebrever og overdrager samtlige mig tilhørende faste Ejendomme, Løsøre-Effecter, Skibe, Beholdninger og Tilgodehavende med Meere, som følger:

1. Bolvigs Jernverk i Solum Præstegjeld med alle sine Previlegier, Herligheder.

Rettigheder og Benaadninger, hvorunder Værkets tillage Kulle-Circumference, indbegreben den til Fossum Jernverk under 28de April 1782 bortmageskiftede Kulle-Circumference, der ved senere Skjødning af 27de September 1803 er Bolvigs Jernværk forbeholdt, med Undtagelse af Gjemsø Klosters, Windahlens, Kjerlingteigens (Kjerringteigen) og Rugtvedts Gaarde tilvirkede Kul; alt Jernværkets tilhørende af Mas-Ovne og Hammere, Kul- og Materialhusue ved Vold og ved Herre, alle Værkets Vaanings- og andre Bygninger, Machiner, Indretninger, Redskaber, Inventaria og Materialia af alle Slags: alle til Værkets og dets Machiners Drift henhørende Vande, Elve, Vasdrage med deri værende Bygninger, Dammer og Demninger, alle Værkets Gruber, Malmganger og Skjærper, hvor samme findes efter Muthingsberve eller andre lovlige Adkomster, de som nu ere i drift, eller formedelst Fristbevillinger henhviler, saaledes og Bolvigs fælleds med Holden Jernværk eiende Malnbrud og

Anledninger i Tromsø, Landvig, vestre og østre Moland, Dybvog og Øiestad Sogne i Nedenes Lehn, Samt Sannichedahls Præstegjæld, kort, alt hvad til Værket og samrnes Machiners Drift er henhørende, Intet av nævnelig Slags undtagen.»

3. Selgerens "tilhørende og iboende gård i østre Porsgrunn på Bjørntvedts gårdsgrunn med grunner, tomter, engløkker og øvrige tilliggende".
4. Forvaltergården i østre Porsgrunn på Bjørntvedt med bl.a. sjøbod m.v. samt jernverkets kolhus på Borgestad.
5. Alle med jernverket, kirkene og ellers tilkjøpte eiendommer i Solum, Holla, Sauherad, Gjerpen, Bamble og Drangedal prestegjeld og i Tønsberg og Nedenes len.

Skjøtet beskriver detaljert eiendommene i hvert prestegjeld. Det blir et stort antall gårder. Det kan være spesiell interesse her å nevne at verket helt eller delvis eide følgende gårder i Solum:

Bolvik med Bjårstad, Eltvedt Ø. og V., Haukedalen, Fjeld S. og N., Gisholt med Kongstvedt, Frønes, Øya, Tveit, Stokkan, Dal V., Solum, Vassbunn, Rennesund, Hummelsgård, Åsland, Sandkjenn under Ådna.

6. De privilegerte sagbruk: To Hafredalssager, to Rafnessager og Rennesund eller Bolviksaga.
7. Rafnes kvern, den privilegerte grynemølle ved Herre og to mjølmøller sammesteds og ved Rennesund.
8. Alle beholdninger av jern, kol, malm og trevirke, alle restanser og tilgodehavender, innbo, besetning, selgerens skipsparter og et skip som er under bygging på stabelen ved Vold.

I tillegg til de personene som var direkte avhengige av verksdrifta, må en også kunne si at alle de menneskene som budde innafor circumferencen var avhengige av verket, ikke minst de som budde på verkets eiendommer. De hadde plikt til å skaffe fram ganske store mengder trekol. De måtte hogge miletømmer, transportere dette og sørge for at det tørka, drive kolbrenning, oppbevare kolet og føre det fram til verket (Se eget kapittel). Avhengige av verket var også bøndene som skulle sørge for transport av malm til verket og av rujern til hammerverket på Hellestvet, materialer til verket og matvarer til funksjonærer og arbeidere. Anslår vi løselig folket på de nevnte gårdene til 500 med smått og stort, kan vi si at ved disse tider var 25 % av bygdefolket direkte, mer eller mindre, knytta til Bolvik jernverk en større eller mindre del av året.

En tysk mineralog, seinere professor ved universitetet i Gottingen, Joh. Fr. Ludw. Hausmann, foretok ei rundreise i de nordiske land 1806-07. Han skreiv ei bok i 5 bind om sine iakttagelser. Han besøkte også Bolvik jernverk og blei mottatt av bergmester Collett som omtales som en usedvanlig dyktig og energisk fagmann. Han gir ei god skildring av drifta ved verket:

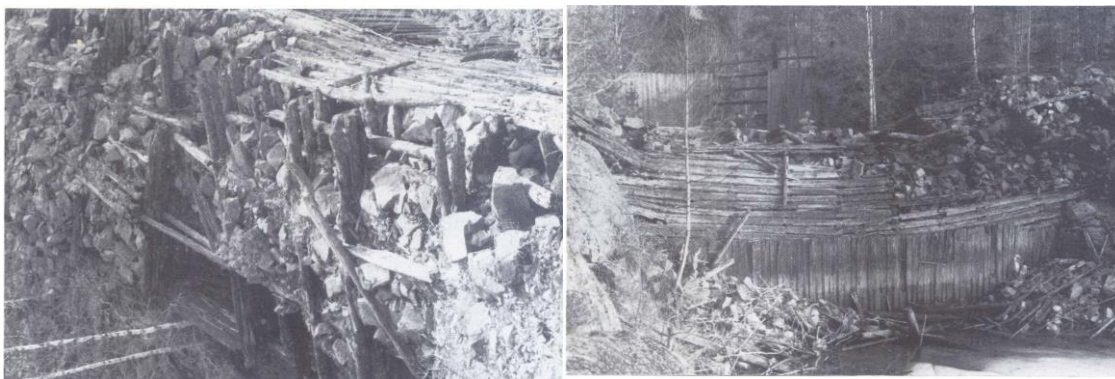
Bolvik får malmen fra gruvene ved Arendal, men også noe fra Fensgruvene ved Ulefoss. Collett hadde latt mure nye røstovner av slaggstein, og sjølve røstinga foregikk dels med kol og dels med kol og ved. Ei røsting varte 6-7 dager.

Masovnen var av eldre dato (trulig den samme som B. H. Løvenskiold lot oppføre i 1760-åra). Den er oval, 22 fot lang og vel 7 fot brei på midten.

De to blåsebelgene, som skulle holde varmen vedlike, blei drevet av et vasshjul

(blåsehjulet) som var 8 meter høyt og blei holdt igang av en meget beskjeden vannmengde som blei tilført gjennom ei lang (800-900 m) trerenne fra en dam, 32 m. høyt. Denne dammen var bygd av bjelkekar fylt med stein. Den demte 48 fot ved høyeste vannstand.

Bildene viser den stein fylte Masovndammen fra 1700-tallet. I bakgrunnen sees den noe høyere dammen fra 1870 åra. Den ble bygget i forbindelse med is skjæring og har bidratt til at masovndammen er godt bevart, fordi denne har stått under vann.

Vannhjul drevet pukkverk for malm (lignende pukkverk ble brukt til trekull). Ved Bolvik jernverk foregikk knusingen mest for hånd.

Ei påfylling, "beskikning" av masovnen foregikk etter et bestemt ritual. Skulle produktet være smijern, blei malmen lagt inn i dette forholdet: 1/2 tn. Mørefjærmalm, 3/10 tn. Aslagmalm, 3/20 tn. Tjørnebmalm, 1/20 tn. fra Fensgruvene.

En lest kol blei brukt til hver slik påfylling, og i løpet av døgnet fylte man på tolv fjorten ganger og tømte etter hver femte påfylling.

Produksjon pr. uke var 100 skippund jern eller litt mer. Av dette kvantum blei det meste brukt til smijern, ca. 1/7 til støpejern.

Av slagget laget man murstein. Bolviksteinen var 1 fot lang, og 1/2 fot høy og brei (ca. 30cm x 15cm x 15cm). Ved hver malmtømming eller i ett skift pleide man å lage 40-50 stein. Arsproduksjonen var omkring 4000-5000 stein. En stor del blei solgt. Slaggsteinen var stor og tung, men solid og bra til sitt bruk. Av slaggstein var f.eks. oppført kolkjeller og materialtørkehus med to ovner.

Ved masovnen var ansatt masovnmester og "knekter" som arbeidet i skift og på akkord, slik at de kunne tjene 9-10 daler pr. måned. Knektene fikk til sammen 72 skilling ekstra for 100 slaggstein.

Hammerverket på Hellestvet hadde fire ovner og to hamrer. Produksjon var ca. 80 skippund stangjern pr. uke.

Det indre av en masovnshytte. Flytende rujern ledes til støpeformene og øses oppi med store sleiver.

JERNVERKET HAR VÆRT DREVET UNDER HØYST SKIFTENDE KONJUKTURER OPP GJENNOM TIDENE.

Tida 1800-1807 var den gunstigste perioden i jernverkets historie. prisene på jern var steget til det dobbelte mens utgiftene til malm og kol bare hadde steget langsomt. Så kom krigen 1807-1814 med sine forvirra pengeforhold og vanskeligheter på alle hold. Etter 1814 blei norsk jern belagt med toll på 12 rbd. pr. skippund ved innførsel i Danmark, og samtidig blei svensk jern innført tollfritt i Norge. I 1816 blei de gamle forrettighetene knytta til circumference-bestemmelsene oppheva og samtidig blei det lagt ei produksjonsavgift på jernverka.

I åra 1818 til 1833 sank prisene jevnt og sikkert fra 16 til 10 Spd. pr. skippund, og avsetningen var likevel ikke lett. Dette satte de store jernverka tilbake, og det blei ødeleggende for et mindre verk som Bolvik. Her gikk det tilbake år for år, og da Forstjunker Niels Aall Løvenskiold overtok som eneeier i 1832, var situasjonen håpløs. Eierne holdt det gående til verket og dets jord- og skogbrukseieendommer blei solgt av hans oppbudsbo i 1841-42. Leilendingene kjøpte da gårdene sine og blei sjøleiere, og jernverket blei kjøpt av konsul Jørgen Flood. Han solgte i 1861 jernverket til sønnen sine, Fritz Trame Flood og Niles W. A. Flood for 100 000 Spd.

De nye eierne søkte å holde jernverksdrifta vedlike - om enn i liten målestokk - og ennå i 1865 finner vi på Vold en del verksarbeidere: en masovnmester, en smed og 24 arbeidere. Av disse er imidlertid 12 stykker oppført som "husmand med jord", og de har neppe hatt arbeid på verket året rundt.

I 1865 var et definitivt slutt med jernverksdrift. Det ser ut som verket de siste tiåra dreiv mindre med jern, men la mer om til skogsdrift. Det samme gjorde de nye sjøleierne på gårdene i Kilebygda.